

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA RAQOBAT MUHITINI RIVOJLANTIRISH ORQALI DAVLAT ISHTIROKINI QISQARTIRISH YO'NALISHLARI

Mirzabayev Xusniddin Muhamadjonovich

Namangan muhandislik-texnologiya instituti,

Menejment kafedrası

Mustaqil izlanuvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8358177>

ANNOTATSIYA

Monopoliyaga qarshi qonunlarni qabul qilish va hayotga tadbiiq etish bozor munosabatlari o'tayotgan va shakllangan davlatlar uchun xayotiy zaruriyatdir. Chunki erkin raqobatgina bozorni rivojlanishiga asos bo'la oladi. Yaponiyada monopoliyaga qarshi qonunlarining amal qilishi buning yaqqol misoli bo'lishi mumkun. Mamlakatda 2 jaxon urishidan keyin monopoliyalar to'g'risidagi qonunning bajarilishini nazorat qiluvchi adolatli bitimlar qo'mitasi tuzilgan bo'lib, u keng vakolatga ega va mustaqillikka ega. Qo'mita tomonidan qayd qilingan va sud tomonidan tasdiqlangan qonunbuzarchilik moliyaviy jazolanadi va katta ziyon ko'rishlari mumkin.

Key words: qonunchilik, narxsiz raqobat, sog'lom raqobat, erkin iqtisodiyot, monopolistik faoliyat;

Raqobat davlatning faoliyatisiz o'z o'zidan paydo bo'lmaydi. Mamlakatimizda bozorga o'tishning ilk kunlaridan boshlab bu boradagi qonunchilik takomillashtirilib kelinmoqda. Xar qanday bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida narxsiz raqobat ustivorlikka chiqadi. Chunki xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari, ayniqsa tovarlar bozori keskin ravishda to'yingan bo'ladi va unda sog'lom raqobatni amal qilishi tabiiy holga aylanadi.

Mamlakatimizda mustaqillika erish jarayonida erkin iqtisodiyotga o'tishi munosabati bilan raqobatni tamomila yangidan vujudga keltirish zaruriyati kelib chiqdi. Chunki oldingi rejali iqtisodiyot buni tom ma'noda cheklashga xarakat qilgan. Korxonalarining bozorlarda erkin xarakati davlat tomonidan qattiq ta'qiqlangan. Umuman raqobat muxitini yuzaga kelishiga davlat tomonidan cheklovlar o'rnatilgan. Biroq raqobatning ayrim alomatlari mavjud bo'lgan. Bunga yashirin tadbirkorlik faoliyatlari misol bo'la oladi.

Raqobat bozor iqtisodiyotining tartibga soluvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Raqobatning bozor iqtisodiyotidagi ahamiyatini e'tiborga olgan xolda marketing konsepsiyasida raqiblarga, uni tanlashga katta e'tibor qaratilgan.

Bozor iqtisodiyoti sharoitidagi raqobat iqtisodiy raqobat bo'lib, u iqtisodiy jarayonlardagina yuz berishi bizga ma'lum. Undagi asosiy maqsad bozor ishtirokchilarining erkin faoliyati sharoitini yaratish, xar bir ishtirokchi o'z xarakati uchun zarur muhit va holatni ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan kurashdan iboratdir. Xar bir bozor ishtirokchisining kerakli ishlarini boshqalarnikiga nisbatan muvaffaqiyatli xal etishi, buning uchun zarur sharoitlarini oldindan va o'z vaqtida yarata olishi, doimiy ustunlikka ega bo'lishi kabilar raqobat kurashining mazmunini tashkil etdi.

O'zbekiston bozor munosabatlari o'tish davrida xukumat tomonidan iqtisodiyotda raqobat muxitini yaratish masalasiga aloxida e'tibor qaratdi. Jaxondagi barcha rivojlangan davlatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham davlat siyosati amalga oshirildi. Mustaqillikning ilk yillaridan O'zbekistonda monopoliyaga qarshi va raqobat siyosatining huquqiy-me'yoriy bazasini yaratish vazifasi belgilab olindi. Bu boradagi birinchi me'yoriy hujjat bo'lib 1992 yil 2 iyulda

qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Monopolistik faoliyatni cheklash to'g'risida»gi qonuni hisoblanadi.

Iqtisodiyot va monopoliyaga qarshi amaliyot sohasidagi ahamiyatli o'zgarishlar tegishli qonunchilik bazasini yanada takomillashtirishni taqozo etdi. Shunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1996 yil 27 dekabrda «Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida»gi yangi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun monopolistik faoliyat va g'irrom raqobatning oldini olish, uni cheklash, to'xtatishning tashkiliy va huquqiy asoslarini belgilab berib, respublikaning tovar bozorlarida raqobat munosabatlarini shakllantirish va samarali amal qilishga qaratilgan.

Shuningdek, qonunda asosan ikkita muhim yo'nalish, ya'ni birinchidan, monopoliyaga qarshi taribga solishning prinsipial yangi ko'rinishi bo'lib, u mavjud va saqlanib qolgan monopolistlar tomonidan bozorda hukmronlik mavqeini suiste'mol qilishning oldini olish va unga barham berishni ko'zda tutsa, ikkinchidan, eng asosiy muhim masalalardan bo'lib hisoblangan monopoliyadan chiqarish va sog'lom raqobat muhitini shakllantirish ekanligi belgilab qo'yilgan.

Mazkur qonun monopoliyalarning amal qilishni taqiqlamay, balki bozorda uning hukmronligi oqibatida kelib chiquvchi salbiy holatlarning oldini olishga qaratilgan. Qonunda ko'zda tutilgan taqiqlar ham rivojlangan bozor iqtisodiyoti mamlakatlari uchun, ham O'zbekiston va boshqa o'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlari uchun xos bo'lgan monopolistlar hatti-harakatiga qarshi o'rnatilgan.

Quyidagi hatti-harakatlar monopoliyaga qarshi qonunchilikka zid hisoblanadi:

- xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan bozordagi ustunlik holatining suiste'mol qilinishi;
- xo'jalik sub'ektlarining raqobatni cheklashga qaratilgan bitimlari (o'zaro kelishilgan hatti-harakatlari);
- boshqaruv barcha darajalaridagi hokimiyat organlarining raqobatni cheklashga yo'naltirilgan hatti-harakatlari;
- nohalol raqobat.

Ta'kidlash lozimki, O'zbekiston Respublikasining «Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida»gi qonuni xalqaro analoglar asosida tuzilgan, biroq, bu qonun amalga oshirilayotgan, muhit rivojlangan mamlakatlar sharoitidan tubdan farq qilib, uning bajarilishiga ta'sir ko'rsatadi.

Qonunga ko'ra bozor ulushi 65%dan yuqori bo'lgan korxonalar ustun mavqega ega hisoblanadilar. Bozor ulushdagi ustunlikning 35-65% darajasi bozorning barqarorligi, raqobatchilarning nisbatan ulushi, tarmoqqa kirishda to'siqlarning mavjudligi va boshqa shu kabi qo'shimcha omillarni tahlil qilish orqali aniqlanadi.

Taqqoslama tahlil shuni ko'rsatadiki, korxonani ustun mavqega ega deb hisoblanishi uchun bozor ulushining «etalon» hajmi mavjud bo'lmay, har bir mamlakat uni o'z mezoniga ko'ra aniqlaydi. Masalan, bu ulush Polsha va Chexiyada – 40%, Vengriyada – 25-30%, Rossiyada – 35-65%, AQSHda – 70%, Kanadada – 35%, Yevropa Ittifoqida – 40-50%. AQSH, Kanada, Yevropa Ittifoqi va boshqa qator mamlakatlar qonunida bozor ulushlari ko'rsatilmagan, ustunlik esa pretsedent huquq asosida aniqlanadi.

Amaldagi qonunchilikka ko'ra, huquqiy shaxslarning birlashmalari (uyushmalar, asotsiasiyalar, konsernlar va h.k.) uchun asotsiasiyalashgan sub'ektlarning xo'jalik faoliyatiga aralashuvi taqiqlanadi. Biroq, amalda tashkil etilgan birlashmalar, odatda ilgari amal qilgan

tarmoq vazirliklarining davomchilari bo'lib, hozirgi vaqtda ularga xom ashyo resurslarini, markazlashtirilgan kapital qo'yimalarni taqsimlash, mahsulotlarni sotish va boshqa vazifalarning yuklatilishi ko'pincha raqobat muhitining rivojlanishini sekinlashtirib qolmay, balki ularning yaratilishiga to'sqinlik ham qilmoqda. Ularning amal qilishi kichik va o'rta biznesning xomashyo resurslariga, valyuta mablag'lariga bo'lgan imkoniyatini cheklash orqali to'siqlar qo'yishi jiddiy salbiy holat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan monopoliyaga qarshi siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri – bu monopolist-korxonalarining tovar bozorida egallab turgan ustunlik mavqeini suiste'mol qilishining oldini olish va unga yo'l qo'ymaslik bo'yicha nazorat olib borishdan iboratdir. Aynan shu maqsadda monopolist-korxonalar Davlat reestri yuritiladi. Ushbu reestrlarga ma'lum bir tovar bozorida 65 foizdan ortiq ulushga ega bo'lgan korxonalar kiritiladi. Reestrda olingan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'z mahsulotlarining narx (tarif)lari yoki rentabellik darajalarini Moliya vazirligida yoki joylardagi moliya organlarida deklaratsiyadan o'tkazishlari shart.

Keyingi yillarda Davlat reestrini yuritish uslubiyotini takomillashtirib borish, kichik va o'rta tadbirkorlikning rivojlanishi, chet el investitsiyalarining kirib kelishi natijasida barpo etilayotgan korxonalar salmog'ining oshishi va boshqa omillar ta'sirida ko'pgina monopolist korxonaning tovar bozorlaridagi ulushining kamayishi munosabati bilan davlat reestridan chiqarilmoqda. Ya'ni 2000 yildan 2011 yilgacha bo'lgan davrda monopol korxonalar 4 baravarga, bunday turdagi mahsulot va xizmatlar soni 12 baravarga kamaydi. Ayni chog'da monopol mahsulot va xizmatlarning respublika yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 19,2 foizga pasaydi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. //Xalq so'zi, 23 dekabr 2017 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori
3. «Tovar bozorlarida monopoliyaga qarshi tartibga solishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» Toshkent sh., 2018 yil 30 mart, 249-son (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 31.03.2018 y., 09/18/249/0998-son)
4. Porter M., Maykl E. Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otrasley i konkurentov / Per. s ang. Uchebnik. - 2-izd. - M.: Alpina Biznes Buks, 2009. - 516 str.
5. The Privatization of Roads and Highways: Human and Economic Factors Paperback – Large Print, 2012 by [Walter Block](#) (Author)